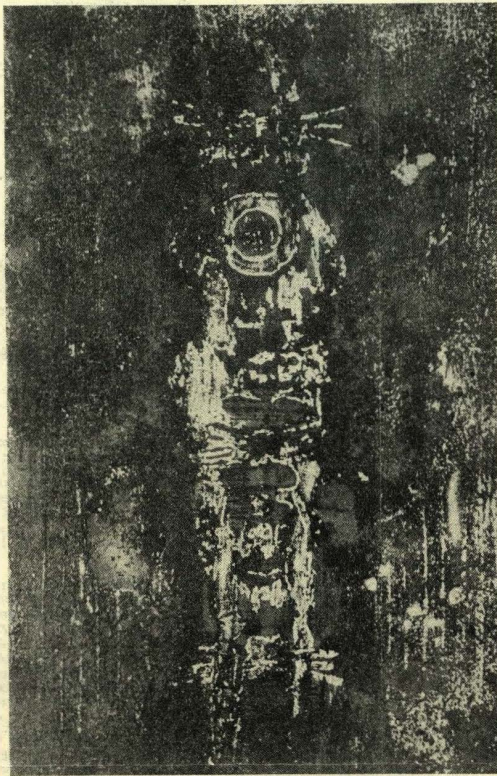

Takozvani „mali svet“ i život tobož banalan, „sitan“ živalj, za površno oko uzgrednog posmatrača sav u jednostranom sivilu prosečne svakidašnjice, zaturen i zaboravljen, „kriv“ rođenjem i socijalnim poreklom, a na hijerarhijskoj lestevici uglednog gradijanja prema društvenim pozicijama smešten sasvim pri dnu, u nizini, u jasnosti jedne oznake za svrhu determinacije opšteg kretanja i u pustoši jedne linije za moć stroge psihološke procene, — takav svet, daleko složenije i zamršenije, javlja se u drugoj knjizi proze Aleksandra Tišme i, ponovo, još ubedljivije, potvrđuje staru istinu da književnost ne zna za ograničenja u izboru tematike i da je pisac, u meri svoga talenta, utoliko moćniji ukoliko više uzima teme koje nisu iznad njegovih stvaralačkih sposobnosti. Ono što je u prvoj zbirci pripovedaka *Krivice* bilo ili tek naznačeno, samo skicirano, kao književna grada u

VASILJE KALEZIĆ

tematskoj opsednutosti sakupljenju, ili je u pripovedačkoj opsesivnosti prilično razvučeno i donekle introspektivno zamorno analizirano i što je, sve zajedno, pretilo da postane ovlašno popunjavanje „na marginama života“ skicom, feljtonskom osnovom, razmišljanjem na temu o konvencionalnim pomenima ili sećanjem na stravične dane ravnja i ubistava (sa izuzetkom pripovedke *Iskrena kuća* koja i radnjom i simbolom nosi jedinstveni obrazac složenog romansijskog poduhvata kojemu bi se, možda, još trebalo vratiti) — sve je to, u novoj knjizi, *Nasilje*, dobilo koherentno tematsko jedinstvo, umetničku zaobljenost sigurne sinteze za dublju psihološku motivisanost pojave, postupaka i karaktera određenog sveta i izdiglo se, u težnji ka uopštavanju, do ozbiljnih pokušaja univerzalnog gledanja na mračno bogatstvo unutrašnjeg života čovekovog.

Gruba težina nasilja podrazumeva se u Tišminom pripovedanju kao sva brutalna tegoba fizičke vidljivosti i opipljivosti za udarce od kojih se modri izmučeno telo i seva bes mržnje u očima, za pljasku drastičnog razgledavanja mučenja uzvišenim hirovima i smišljenim uniženjima psovkom i pljuvanjem, za pijani obračun i seksualni zločin, sve do pomalno zamaha teškom sekrom u slepoočnicu. I to ide podjednako, sa nijansama razgraničenja prema mediju kojim se pisac služi, kod žitelja podstanarskih muka, promućuna seljačkog gazdovanja, radnika u fabrici štrafova ili onih koji prema potrebi i mogućnostima rade s vremenom na vreme, kod tuberkuloznih i ispijenih gazdarica, kod kafanskih harmonikaša i vernih posetilaca periferijskih bifea. Ti ljudi znaju za „udobnost“ bedne sobice, za „svetanositi“ izlaska u blokop ili poslastičarnicu, za „provod“ ispijanjem čokanjčeta u poslednjem smradnoj krčmi i opasnu jurnjavu razlupanim kolima, za umorni san u kakvoj ustajaloj slamarici pod potkrovljem prokisljih krovinjara, za noćnu stražu na kiši, zimi i vetrometini. Ima zapuštenosti do šumskih oblika dvonožaca i pustoše, do divljačjih raspirivanja strah. U takvim mukama nemoci pred životom i u životu, dolazi opsesija seksom, putenost krči i slast za gospodarenjem, čulna animalnost gubljenjem u telu, pornografsko življavanje prinudom. Ali je sve to, ipak, u pozadini u odnosu na piščev prosede: iza istorije koju kao da prikriva crni dosiđe kakvog istražnog sudije i iza fabularne zanimljivosti površnog dogadjanja, kakav je slučaj u prvim nasiljima, krče se svest o samopoznanju, duševna posekotine uvredom koja pritisuje savest na čutanje, promašenost dugog življenja na selu koje hoće, u poremećaju starih godina, da doživi kasnu, poslednju, kobnu ljubav maznu milošte i slasne ženine blizine. Koristeći primere

duge ispovesti u prvom licu, u četvrtom i petom nasilju, Tišma je moć psihološkog sondiranja, koja se retrospektivno formira u „tačku misli“ sveobuhvatnog pogleda, doveo do granica finog meditativnog raspredanja svesti sopstvenom položaju svojih ličnosti, o fatalnim nesrećama koje se životno slute i nose, o tamnim dubinama psihičkog, gde je sviena vrednost poniženja i patnje, samoučena i želje za vlašću, za pokornošću drugih — čime se ta vest najdoslednije manifestuje — dobila, u naglosti odluka i u slučajnostima koje izviru ispod svesti, primat mislene uvredenosti da je čovek izgubljen za sebe i uzaludan u životu.

Knjiga *Nasilje* poseduje izvesnu unutrašnju povezanost postupnom analizom u pet odvojenih celina, još bolje: u pet poglavlja, koja se naslanjaju jedno na drugo složenim gradijanjem po umetničkoj snazi idući sve boljim vrednostima, od prvog ka poslednjem. Tako ova knjiga teško može da ponese odrednicu „zbirka“ pripovedaka ili novela, i možda bi u toj njenoj jedinstvenosti, a vrlo originalnoj strukturi trebalo pre tražiti vrstu umetničke povesti. Od izvesnog feljtonsko-reporterskog konstruisanja sudbine na početku, preko pripovedačko-fabularne zanimljivosti sa funkcionalnim merenjem detalja i čistog novelističkog fiksniranja duše, do introspektivnog opsenarstva sobom u analizi stanja i emocionalne dubinosti na kraju, svuda je doživljaj ljubavi, sudar i saglasje polova. U rasporedu stubovitih celina malo se šta događa u smislu tokova radnje, u redanju za namljivosti, u izazivanju čitaočeve pažnje za naredne zaokrete koji vode radoznom duhu. Ali postoji dramatika unutrašnjeg zbivanja konstatacijom sličnih stanja, bliskih raspoloženja koja se naknadno javljaju, i utemeljava se osloženom opservacijom pojedinosti iz spoljnog sveta taloženjem kontemplativnih rasudivanja o svemu. Čak i seksualni

motivi za prestup, putene, tamne i nagonске potrebe za zadovoljenjem, iako se javljaju u svim poglavljima, nisu primarni pokazatelji koji zahtevaju našu usredsređenost na pojavu i čin po sebi, nego nas samo još više upućuju na složenost uzroka koji mogu da dovedu do pomerene svesti i spremnosti na zločin. Naglost preokreta, iznenadnost akcije koja se mišlju želi dovesti u sklad prečišćenog saznanja o neophodnosti učinjenog, ostavljaju uvek nešto nedorečeno, nešto što se ne može potanko objasniti, što se u bogatstvu imaginacije može i mora nadograđivati pretpostavkama i slutnjama i gde se fatalnost poraznog rešenja samo zamišlja u mogućim konstrukcijama zamršenih niti života. Te niti se više izvlače iz sebe, iz svesti, iz problema saznanja, koji nisu jako uslovljeni socijalnim i društvenim porivima uzajamnog uticaja na ličnost, a podneblja i regionalni okvir određene sredine tu su tako sprovedni da ova nasilja u misli i akciji možemo zamisliti svuda u životu. Koliko to izgleda dobro za univerzalizaciju sadržaja psihološke orijentisanosti, toliko može da opomene na pojačani upliv intelektualističkog uopštavanja, bez preduslova vremena i uzroka spolja, sa suviri projektovanjem misli koje se apriorno potvrđuje izmišljenim obiljem životnih strujanja. Time se nipošto ne želi istaći kako su Tišmine teme i ličnosti knjiške. Naprotiv, Tišma je imao hrabrosti da se okrene savremenom životu i da iz njega zahvati zgusnute čvorove psihološkog osmišljavanja „malih ljudi“, i bilo je od njega vrlo smelo kada je, nekim opisima i pominjanjem datuma i lokala, sa mnoštvom pojedinosti koje se jasno odnose na to šta znači *dejavati* se danima pokazao prstom na svet koji se jedva zapaja, na njegove muke i na onu svest-mučiteljicu kojom se određuje beda vlastitog položaja, nemoci, cena poniženja i patnje; koja se zna, a koja se ne može izbći.

Piščeva preokupacija jednom tematskom opsijom, jednim izvodom složenih ljudskih postupaka, dovela je do jednostranosti njegovih likova, do jednostranog trasiranja uopšte. Ako bi se za njegove junake moglo reći da još i imaju neke raznovrsnosti u želji da gospodare drugima, sa nečim malom morbidnim u potvrdi svoje inferiorno shvaćene vlasti, za njegove ženske ličnosti mogla bi se kazati da su sve od reda mučenice, patnice, žrtve potrebne čoveku da se odmori, smiri, jedino njemu stavljen u službu za kroćenje strasti, pusti izliv u krajnjem slučaju samoodbrane. One su sve od jedne linije: od jedne oznake za jednosmernost duhovnog života, i samo ih razlikujemo po spoljnim opisima odevanja, izvijenog tela, oblika grudi i nogu. Ovde kao da je zatajio inače izvanredni Tišmin posmatrački dar, sposobnost detaljnog

tičnih zasecanja u život, već se zadovoljava konstatovanjem da zlo nije tako demonsko, tako iskonsko, koliko obično, svakidašnje, svuda prisutno. To uprošćava složen univerzum ljudskog traganja i nemoćno je da se prenese simbolizacijom jedne sinhrono istovetnosti kod svih skoro jednako. Otuda njegove ličnosti, zahvaljujući svezajućoj moći piščevoj, suviše se znaju i suviše sebe vide i osećaju. Oštro posmatračko dara, sa smislom za introspekciju do opravdanja pasivnog stava, uz intelektualno rezonovanje koje prezire moralni ton, Tišma je pisac koji je „izvrnuo“ onu Voljodinu za koju je Isidora Sekulić rekla da ima „lenu i zagledanu kontemplaciju“, odvojio se od zaštitne tradicije patrijarhalno-domaćinske brižljivosti koju je prema njoj negovao Veljko Petrović, ne samo da nije, u duhu Crnjanskog „potenciranja“ stvarnosti do

10-49843055

TEGOBE ŽIVOTNE ISTINE

opserviranja spoljnog da bi se razumelo ono što je u dubinama duhovnog.

Ima jedna stvar koju je neopodno naglasiti: Tišma u ovoj knjizi potpuno gospodari temom. Ona mu nikako i nigde ne izmiče, na nju se smišljeno vraća posle svih epizoda koje samo pojačavaju objašnjenja osnovog. Svako nasilje ima stamenu kompozicionu sigurnost, spojevi su građeni kopanjem u koren, a blagi luk gradijanih visova zasvoćak koji zahtevaju našu usredsređenost na pojavu i čin po sebi, ovom je i stil: čvrsta intelektualna slojevitost, fluid misli koji čine na napor osvajanja i zadovoljstvo od osvojenog, sposobnost redukcije viđenog i izvanredna lepota umetnutih rečenica u podsećanju, objašnjenju ili nagoveštaju. Taj stil očigledan je od primetne upotrebe stranih reči iz prve knjige, lišen je preterano esejističkih razglabljanja kojih je ranije bilo, umanjena je, dovedena na pravu meru, solilokvijska težnja ka beskrainim gubljenjima u sporrednim titrajima uzgrednih zapazanja. Hladan koliko je potrebno, nikad razbokoren retorskim metaforama, s'ul ove knjige ponegde je suv, bez silikvovnosti, sa svesnim nastojanjem da se ostane nekako distanciran, na udaljenosti koja je razmak dovoljan da pisac ne saučestvuje, ne plodira, ne oseća. Tu je vidljiva jedna pogreška, jer punu skalu svoje raznovrsnosti, punoće vizuelnim i slušnim, meke topline od radosne uzbuđenosti i sudbosnosne strepnje od slučenog, taj stil ima baš onda kada je emocionalan, kada je rastrgan kompleksom vibriranja koje dolazi iz srca.

Ako bismo se, prostranije i drukčije, koristili formulom Ljubomira Nedica o „pisau“, o „čoveku u knjizi“, mogao bi se skicirati ovakav portret: Aleksandar Tišma je zgađen nad životom, ironičan i ciničan, ne veruje u slavu svetčnosti, svuda vidi beskrajan taštinu i promašaja za intelektualnu spoznaju strujanja u svetu. On ne očekuje ništa od sveta koji opisuje; njegov pesimizam nije uverenje, propoved, pogled na svet, nego je stvar koja se podrazumeva i njegovih prozaičnih knjiga proviru je nešto mrgodno i smrknoto lice pisca koji zna dosta da kaže ali i ča prečuti: pisca koji ne oslobađa sebe dubljenjem globalnih, ma-

grotesknog i sažeto izokrenutog, išao za njim, nego je naliječe stvarnosti otvorenim rezom razokrio pustošom životne istine; prenebregao je Kašaninovu slovesnu slabost i snosljivost. Njegov mašta je slaba za vidovitost slućenja, njegov racionalizam prejak za naivnost vere u romantične preobražaje.

U ovoj knjizi Tišma je pisac modernog duha. On razume potrebu za složenim ulaženjem u duhovni život svakoga čoveka, zna cenu psihološkog u složenju misli Dostojevskog, širok je tokvek, ne zanemaruje ulogu detalja koja može prozako da deluju na životne preokrete. On poseduje sumnju koja se oplodava stvaralački, poštuje misao koja je kritički uperena na stvari oko sebe. Udaljen svesno od književno-ideoloških sukoba čaršijskih i estetski konfrontiranih grupacija, Tišma već dvadesetak godina stvara nezavisno od pomodnih struja u literaturi i izvan glavnih tokova književnih odredjenja kod nas. Za to vreme kritika ga je prećutala kao pesnika, sladokusci u potrazi za „duhovnim podacima“ iz naših periodičnih publikacija zapamtili su ga kao suptilnog i lucidnog hroničara događaja u stranim književnostima, prva knjiga pripovedaka *Krivice* dočekana je sasvim bezbojno kao zbirka crtica sa sporednim zapisima o situiranim stvarima.

Nasilje je knjiga koja sa pravom, i konačno, čini da se može zaboraviti ono što je pre nje uradio. To je vredno, čisto, originalno književno delo, sa onim što bi Bodler mogao da kaže u svom određivanju „istinskog“ koje nema potrebe „za optužnicom“, sa „ogigom delat“ koja je potpuno dovoljna svim zahtevima morala. Aleksandar Tišma je tako, modernim postupkom preva ziskao „bože ljude“ Borisava Stanovića i „Jadnike“ Stojana Živadinovića u složenom sagledavanju bogatstva unutrašnjeg života zanemarenog i obdacaenog sveta, i možda je, prvi u nas, razvio toliko svest svojih ličnosti o mizeriji sopstvenog položaja i uzaludnosti uloge u životu da ga čini značajnim piscem, koji je pronalazeženjem novog zauzeo istaknutu mesto u književno-istorijskom razvoju i osvojio svojstven, osoben, položaj u našoj savremenoj literaturi.